

KODIFIKACE SPISOVNÉHO JAZYKA A ADEKVÁTNOST JAZYKOVÉHO PROJEVU

V souvislosti s každým jazykovým projevem je možno klást otázku vhodné volby výrazových prostředků; tato otázka má ovšem různé podmínky a konotace podle toho, zda jde o projev hovorový, odborný, nebo zase soukromý či veřejný aj., a nejzřetelněji ovšem vystupuje do popředí u projevů uměleckých. Po řadu desetiletí už se volba výrazových prostředků hodnotí především z hlediska funkčního, nepřihlíží se tedy zdaleka jen k otázce tzv. jazykové správnosti, tj. shody projevu s platnou jazykovou kodifikací. Často se dnes v naší lingvistice mluví o potřebě kultivovanosti projevu, význam tohoto termínu však nebývá jednoznačně specifikován. Taková specifikace je nezbytná zejména vzhledem k tomu, že při existenci různých strukturních útvarů a stylových variet nelze přihlížet jen ke korespondenci projevu se spisovnou normou, nýbrž je třeba hodnotit adekvátnost výrazových prostředků vzhledem k funkci projevu.

Rozvrstvení národního jazyka, v naší lingvistice soustavně zpracovávané od průkopnických prací Havránkových, může ovšem být posuzováno z různých hledisek, zejména je možné rozlišovat různý počet forem národního jazyka /např. Horecký, 1979, rozlišuje pět takových forem: spisovnou, standardní, substandardní, nadnářeční, nářeční/. Považujeme však za zásadní činit rozdíl mezi strukturními útvary, které se vyznačují svou samostatností a relativní úplností, a mezi funkčnímu jazyky a dalšími stylovými varietami, které jsou spíše atributy jednotlivých strukturních útvarů, zejména spisovných jazyků. Připomeňme také, že existence těch či oněch strukturních útvarů podstatným způsobem ovlivňuje vývoj

stylových variet. Právem se připomíná /Jedlička, 1979, s. 13/, že "jazyková situace každého jazyka je specifická, že každý spisovný jazyk má své specifické rysy a že i činnost v oblasti jazykové kultury musí tuto specifičnost vyjadřovat". Jedním ze známých specifických rysů jazykové situace češtiny je to, že spisovný jazyk tu ve svém vývoji neměl takovou oporu v centrálním nářečí nebo interdialektu, jako je tomu u mnoha jiných jazyků /zejména u většiny jazyků slovanských/. Po dlouhou dobu se středočeský interdialekt vyvíjel a šířil bez přímého spolupůsobení spisovného jazyka; k výsledkům tohoto vývoje patří rozšíření obecné češtiny v běžně mluvené řeči na většině národního území. S tím pak souvisí, že nová spisovná čeština je v běžném hovoru co do svého užívání omezena více než spisovné variety některých jiných jazyků, že v některých prostředích a typech hovoru se spíše užívá obecné češtiny, která se /zejména v tverosloví a v morfologii/ od spisovného jazyka značně liší. S tímto aspektem jazykové situace češtiny se ovšem naše jazyková kultura musí vyrovnávat a vyrovnává /viz zejm. Kuchař, 1980/.

Existence obecné češtiny jako strukturního útvaru sice nespisovného, ale rozšířeného na většině jazykového území, včetně jeho kulturního, průmyslového i administrativního centra, znamená, že rozložení strukturních útvarů českého národního jazyka je značně jiné než u jiných slovanských jazyků. V češtině musíme počítat alespoň s trojím strukturním útverem: jazyk spisovný, obecná čeština a jednotlivé moravské interdialekty /které už zatlačily stará lokální nářečí do zcela okrajových pozic/. Tyto strukturní útvary jsou rámcem nejrůznějších stylových variet.

Je třeba tedy uvědomit si, že užívání obecné češtiny v běžném hovoru /i mezi vzdělanými lidmi/ není projevem jakési subjektivní nadbalosti nebo "jazykové nekultivovanosti" Čechů, nýbrž

že je to součást historicky vzniklé situace, se kterou je třeba počítat a kterou je třeba v rámci školní i mimoškolní jazykové výchovy vysvětlovat. Dosud bývá tato situace často spojena s nepochopením, které bylo nedávno lapidárně vystiženo těmito slovy umělce: "Moje žena - původem z Moravy, kde se hovoří, jak praví oni, čistší češtinou než v Čechách, ho /Vondru/ dokonce dost dlouho Ondrou nazývala. Tvar Vondra shledávala poněkud vulgárním, tak jako třeba: vosel, volejovky nebo vopratě. Byla to u ní jakási přebujelá potřeba čistoty, potřeba omluvitelná u učitelek, ale dost směšná jinde" /Horníček, 1980, s. 12/.

Rozkolísanost hovorového úzu v češtině, která s touto historicky vzniklou situací souvisí, má své důsledky i pro vyjádřování čistě spisovné a pro vztah mezi normou spisovné češtiny a její kodifikací. Tento vztah, který byl všestranně charakterizován v pracích Havránkových /1935 aj./, je ostatně obecně spojen s tím, že kodifikace neodpovídá vždy zcela přesně danému stavu normy. Kodifikace někdy vyžaduje jednotu tam, kde v normě je kolísání, ať už místní nebo funkční; takovým dílčím rozdílem mezi normou a kodifikací se nelze úplně vyhnout, patří právě k charakteristickým vlastnostem spisovného jazyka. I tam, kde v normě větší kolísání není, odchyluje se někdy kodifikace z různých příčin od normy samé. V takových případech může už jít i o slabiny kodifikace, o její dílčí nevhodnost, neadekvátnost. Dochází k tomu např. tam, kde se tradičně udržuje kodifikace podle stavu staršího, v normě už zřetelně ustupujícího; příklady takového "brusičského" přežívání tvarů a konstrukcí neživých, jen kodifikací vyžadovaných, jsou známy z bohemistických diskusí třicátých a čtyřicátých let /viz zejm. výše citovanou stať Havránkovu/. Dnes už nejde o tak zřejmou roztržku mezi kodifikací a skutečným stavem spisovného jazyka, přesto však jsou tu některé otázky,

kterých je třeba si všímat. I dnes platí, jak je to výstižně vyjádřeno už v prvních větách Slova a slovesnosti /Havránek a kol., 1935/ i v jedné z posledních Havránkových statí /Havránek, 1979, s. 10/, že jazyková kultura může normu podporovat dobrou kodifikací, nebránit tomu, co v jazyce skutečně existuje a co se vyvíjí.¹

Od dob Havránkových základních prací se o rozvrstvení našeho národního jazyka z různých stránek často uvažuje, domníváme se však, že jeho přístup a jeho závěry zůstávají dodnes platné. Bylo učiněno mnoho v různých ohledech, jak pokud jde o porovnání češtiny s jinými jazyky z hlediska jejich rozvrstvení, tak i pokud jde o vývoj situace v češtině; první z těchto aspektů je zejména důležitý pro otázky překladu, druhý pak zahrnuje rozsáhlou problematiku od otázek vzniku a rozvoje obecné češtiny /viz zejm. Porák, 1981/ až po problémy jazykové kultury související s potřebami dnešního rozvoje spisovného jazyka /viz zejm. Stichovy podnětné myšlenky o možném odstranění takových mezer v neutrálním spisovném vyjadřování, jako je l. os. plur. kondicionálu, instrum. plur. muž. a stř. substantiv, typ malé města byly ap., zejm. ve statí Krause a kol., 1981/. Pokud však jde o teoretický pohled na strukturní útvary národního jazyka, novější práce českých lingvistů spíše jen potvrzují Havránkovy závěry. Jednou z nejnovějších statí s touto tematikou je Utěšený /1980/; autor usiluje o co nejpodrobnější členění strukturních útvarů včetně jejich terminologického uchopení, ale zůstává v některých bodech jen na obecné rovině, bez potřebné exemplifikace, takže je těžko kontrolovat, kam klade hranice mezi jednotlivými postulovanými útvary a zda je tam klade oprávněně. Zejména lze pochybovat o tom, zda jeho "celonárodní běžná nespisovná mluva", podobně jako "hovorová čeština" jeho i badatelů starších, mohou být

považovány za samostatné strukturní útvary ve stejném smyslu jako čeština spisovná a obecná nebo moravské interdialekty; zdá se spíše, že tu od strukturních útvarů přecházíme do jednotlivých oblastí jazykového úzu, ve kterém se ovšem, jak je to právě pro českou situaci typické, prvky různých útvarů tím nebo oním způsobem mísí.

Složitost rozvrstvení češtiny souvisí, jak už jsme naznačili, s tím, že kodifikace spisovného jazyka je v obtížnější situaci než u jiných jazyků /i když ovšem např. francouzština tu má situaci z určitého hlediska češtině blízkou/. V některých bodech není snadné dosáhnout úplného souladu mezi spisovnou normou a jejím zachycením v kodifikačních příručkách, ať už proto, že norma sama je rozkolísána, nebo proto, že existují výše připomenuté "mezery", jako např. v l. os. plur. kondicionálu, kde bychom je knižní a bysme není plně spisovné, takže spisovný tvar stylově neutrální tu chybí.

Shoda jazykového projevu s kodifikací nemůže tedy vždy být naprostá. Volba výrazových prostředků se nemůže řídit jen zřetelům jazykové správnosti, nýbrž i uvnitř spisovného vyjadřování tu jde především o to, aby projev byl adekvátní svému určení, své funkci. V běžném neformálním hovoru je tedy přirozené, že se mluvčí i tam, kde se vcelku vyjadřuje spisovně, nevyhýbá tvarům jako bysme, lidma ap. Takové tvary tedy postupně v úzu /ať už to bohemistické příručky přiznají dříve, nebo později/ získávají povahu prostředků hovorových, tj. více méně spisovných /srov. tvary jako kupuju, mocť, zbyde², které už alespoň v některých bohemistických pracích jsou jako spisovné uváděny/. Užití takových tvarů může ovšem působit dojmem nedostatečné kultivovanosti, jde však o to, aby kultivovanost nebyla posuzována zjednodušeně, jako by byla založena především na kodifikaci.

Také pro vyjadřování umělecké je vhodné respektovat především požadavek adekvátnosti výrazových prostředků vzhledem k funkci projevu. Tento požadavek pak ovšem budeme vidět diferencovaně podle toho, zda jde o ten či onen žánr, o řeč autorskou nebo postavy, o prózu či drama, a to drama klasické nebo současné. Složitá situace v rozvrstvení jazyka, která je na první pohled především zdrojem obtíží pro jazykovou kulturu, školní výchovu i vyjadřovací praxi, poskytuje tedy ve skutečnosti bohaté prostředky ke stylovému rozlišení projevů různého druhu a je tedy jedním z projevů bohatství národního jazyka, které může být účelně využíváno v celé své šíři.

---

poznámky

1 Důležité je také, že se dnes i nespisovné vyjadřování "vřazuje do stylotvorného procesu, jehož doménou byl tradičně pouze jazyk spisovný" /Chloupek, 1980, s. 180/.

2 K tomuto tvaru viz Daneš /1964, s. 199 n/.

Literatura

Daneš F. /1964/ Malý průvodce po dnešní češtině. Praha.

Havránek B. /1935/ Mluvnická kodifikace spisovné češtiny. SaS, 1, s. 8 - 13.

Havránek B. /1979/ Retrospektivní pohled na jazykovou kulturu. In: Kuchař /red./, s. 9 - 11.

Havránek a kol. /1935/ Úvodem, SaS. 1, s. 1 - 8.

Horecký J. /1979/ Východiska k teorii spisovného jazyka.

In: Z teorie spisovného jazyka, s. 13 - 22, Bratislava.

- Horníček M. /1980/ Jak hledat slunce. Praha.
- Chloupek J. /1980/ 35 let nového vývoje češtiny. SaS, 41,
s. 178 - 184.
- Jedlička A. /1979 a/ O typologii spisovného jazyka a jeho teorii.
In: Z teórie spisovného jazyka, s. 23-31,
Bratislava.
- Jedlička A. /1979 b/ Teorie jazykové kultury dnes.
In: Kuchař /red./, s. 12 - 20.
- Kraus J. a kol. /1981/ Současný stav a vývojové perspektivy kodifikace spisovné češtiny, SaS, 42,
s. 228 - 238.
- Kuchař J., red. /1979/ Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha
- Kuchař J. /1980/ Nespisovný jazyk z hľadiska jazykovej kultúry.
Kultúra slova 14, s. 193 - 199.
- Porák J. /1981/ Vytváření normy a její vztah ke kodifikaci v humanistické češtině, SaS, 42, s. 219 - 227.
- Utěšený S. /1980/ K rozrůznění českého národního jazyka, SaS,
41, s. 7 - 16.